

Autobiografski i dokumentarni elementi u romanu „Zločin i kazna“ F. M. Dostojevskog

Fumić, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:252988>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za rusistiku

Sveučilišni diplomski studij ruskog jezika i književnosti; smjer: prevoditeljski (dvopredmetni)

Matea Fumić

**Autobiografski i dokumentarni elementi u romanu
„Zločin i kazna“ F. M. Dostojevskog**

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za rusistiku

Sveučilišni diplomski studij ruskog jezika i književnosti; smjer: prevoditeljski (dvopredmetni)

Autobiografski i dokumentarni elementi u romanu „Zločin i kazna“ F. M. Dostojevskog

Diplomski rad

Student/ica:

Matea Fumić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Adrijana Vidić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Matea Fumić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Autobiografski i dokumentarni elementi u romanu „Zločin i kazna“ F. M. Dostojevskog** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 9. listopada 2020.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Život Dostojevskog i <i>Zločin i kazna</i>	6
3. Intertekstualnost u <i>Zločinu i kazni</i>	12
4. Dostojevski i Sankt-Peterburg	19
5. Odnos Dostojevskog prema sudskim slučajevima i novinskim člancima	23
6. Zaključak	26
7. Bibliografija	29
Sažetak	33
Abstract	33
Резюме	34

1. Uvod

U ovom diplomskom radu uspoređuju se stvarni događaji, osobe i pojave iz života Fjodora Mihajloviča Dostojevskog sa sadržajem njegovog romana *Zločin i kazna (Prestuplenie i nakazanie, 1866.)*. Sam Dostojevski u početku je poricao da koristi elemente iz vlastitog života i neposredne okoline te je tako ubrzo nakon izlaska svog prvog romana *Bijedni ljudi (Bednye ljudi, 1846.)* u pismu bratu Mihailu napisao kako je ruska publika „[u] svemu navikla vidjeti tvorčevu njušku, a ja svoju nisam izložio“ (Dostoevskij 1985, 117). Ipak, očito je da je već tada bio upoznat sa savjetom koji je književni kritičar Visarion Bjelinski dao mladim autorima u časopisu *Otečestvennye zapiski*; koji je Dostojevski čitao i u kojem je objavljivao, da pišu o svojoj okolini, o svojoj realnosti, o onome što poznaju (Mayne xii). U kasnijim razdobljima umjetničkog djelovanja Dostojevski je tako više puta vrlo iskreno priznao da je uistinu pisao o onome što je najbolje poznao i da je pri tom koristio stvarne događaje. O tome piše i Liza Knapp u zborniku radova *Dostoevsky in Context* gdje navodi da se Dostojevski u svrhu originalnosti držao načela realizma i tvrdio da je „njegova fikcija stvarna“ utoliko što je „predstavljao stvarnost onako kako ju je on iskusio“, a 1861. godine ostavlja zapis u kojem tvrdi da „'pravi umjetnik' ne može stvarnost prikazati 'pasivno' ili 'mehanički'. Umjetnik će prikazati i samoga sebe 'nehotično, protiv svoje volje'“ (234). Uz to Knapp navodi kako je Dostojevski potvrdio da su promjene toga vremena bile toliko jake i učinile život u Rusiji u tolikoj mjeri kaotičnim da se on prije može činiti kao plod mašte ili fantazija, nego kao stvarnost, realizam. Ipak, to je bio „pravi, autentični realizam“ ili, riječima Dostojevskog, „još dublji realizam od onog koji samo prekriva površinu“ (233).

Joseph Frank se u monografiji *Dostoevsky – A Writer in His Time* poziva i na pismo bratu Mihailu iz 1859. godine u kojemu Dostojevski piše o svome novome projektu, romanu koji bi bio svojevrsno priznanje i ispovijest, a kojim je želio prikazati sve što je i sam proživio. Nacrt tog romana vjerojatno je završio kao dio *Zapisa iz podzemlja (Zapiski iz podpol'ja, 1864.)*, a Frank kao primjer autobiografičnosti u istome djelu navodi protagonistov uzrast koji odgovara onom Dostojevskog kada postiže uspjeh s prvim romanom (405). Prikaz stvarnih događaja iz piščeva života 1840-ih, ponajviše vezanih uz živčane bolesti od kojih je patio cijeloga života, vidljiv je i u *Poniženima i uvrijeđenima (Unnižennye i oskorblennye, 1861.)*, što saznajemo iz razgovora sa Vsevolodom Solovjovom kojemu je Dostojevski jednakim riječima kao u tekstu govorio o onome što proživljava (90). Naposljetku, roman *Idiot (Idiot, 1869.)* Frank naziva „u najvećoj mjeri autobiografskim romanom Dostojevskog“ (xx), pozivajući se pritom na Robin Miller koja se također bavila pitanjem stvarnih događaja i

njihovog utjecaja na djela Dostojevskog te je na temelju pomnog proučavanja piščevih pisama, bilježnica i novinskih članaka napisala studiju *Dostoevsky and The Idiot – Author, Narrator, and Reader*. Viđenjem realizma Dostojevskog, vezanog uz povijesni i društveni kontekst tog razdoblja, bavile su se i Deborah Martinsen i Olga Maiorova u predgovoru zbornika *Dostoevsky in Context* gdje su zaključile da „nijedan kontekst nije mogao definirati Dostojevskog kao takvog – mogao ga je samo inspirirati“ (27). Navode također da, pretpostavimo li da je Dostojevskog oblikovao „svijet koji ga je okruživao, možemo isto tako pretpostaviti da je naš svijet oblikovao upravo on“ (31).

Dostojevski je rođen 1821. godine, niti desetljeće nakon Napoleonovog pohoda na Rusiju, te svega nekoliko godina prije nego što je car Nikolaj I. preuzeo prijestolje. Posljednje godine vladavine cara Aleksandra I. smatrane su nemirnim, nesigurnim i sumornim razdobljem ruske povijesti. Do tada je provodio pripreme za brojne društvene reforme, no svi događaji kojima je bio izložen ostavili su posljedice te se sve više okreće religijskom misticizmu i iracionalizmu, a posljedično i suzbijanju liberalnih ideja i tendencija. To je ujedno i vrijeme jačanja raznih tajnih društava, koja će, predvođena plemićkim revolucionarima, pokušati izvršiti ustanak protiv njegova nasljednika. Dekabristički ustanak je Nikolaj I. okončao vješanjima i progonima u Sibir (Frank 2010, 3), a svi su ti „događaji bili predodređeni da se isprepletu s njegovim životom na najintimniji mogući način“. Ozračje u kojem je pisac odrastao bilo je obilježeno jakim državnim i policijskom regulativom koju je car uspostavio „kako bi osigurao da se ništa nalik tom ustanku više ne ponovi“, a neuspjelim ustankom započeo je „dug i smrtonosan dvoboj između ruske inteligencije i vrhovne aristokratske moći“ koji će trajati za života Dostojevskog. Odnosno, „[i]z unutarnje moralne i duhovne krize inteligencije, iz njenog samootuđenja i očajničke potrage za novim vrijednostima na kojima bi se temeljila, na kraju vladavine cara Aleksandra I. u Moskvi je rođeno dijete koje će jednoga dana pisati velike romane“ (4). Aleksandar Hercen, publicist i revolucionarni demokrat, u memoarima je razdoblje nakon Napoleonovog pohoda opisao kao val emocionalizma i preporoda religije koja je nekoliko generacija bila zanemarena zbog popularnosti francuskog prosvjetiteljskog pokreta. Ipak, ta se religioznost odnosila na razvoj raznih sekti i širenje masonstva, a ne na službenu pravoslavnu vjeru (23).

Do 1830-ih godina, ali i kasnije za života Dostojevskog, dolazi do „razvoja prijevozne mreže, povećanja društvene mobilnosti, a sve više tiskanih tekstova kruži i izvan Moskve i Sankt-Peterburga“ (Lounsbery 159), tada smatranih dvjema prijestolnicama i centrima kulture. Dostojevski započinje studij u Sankt-Peterburgu 1837. godine te je kao i većina

mladih intelektualaca toga vremena zainteresiran za sve dostupne vijesti i misli Zapadne Europe. Francuski autori i mislioci su i dalje među najpopularnijima, a često se čita u izvorniku jer su tekstovi tako bili manje podložni strogoj carskoj cenzuri (Scanlan 39). Francuski jezik krajem 18. stoljeća zamjenjuje njemački, postaje jezik potreban za ulazak u visoko društvo, do čega dolazi jer se Rusija kroz cijelo stoljeće trudila razvijati bolje veze s europskom aristokracijom čiji je dvorski jezik bio upravo francuski (Beck 259). Preko europske misli i putem mladih intelektualaca 1840-ih Rusijom se snažno širi ideja ateizma. Prvi ruski krug javno poznatih ateista činili su Aleksej Tolstov, Vasilij Katenjev i Pjotr Šapošnikov koji su svojim istupom napravili prekretnicu u ruskoj intelektualnoj tradiciji. (Frede 92). Kako je javna pobuna protiv boga, smatranog vrhovnim autoritetom u Rusiji, ujedno predstavljala i pobunu protiv samoga cara, bili su uhićeni (98). Ipak, to nije zaustavilo pokret ateizma u Rusiji. Poricanje boga bilo je temeljni dio duhovnosti intelektualaca toga vremena. Jedan takav krug okupljao se i oko Mihaila Petraševskog koji je organizirao večeri na kojima su se raspravljale socijalističke teorije, a koje su posjećivali pisci, studenti, službenici, časnici te članovi plemstva (92). Njegovom se krugu 1847. pridružuje i sam Dostojevski, zbog čega će biti osuđen na smrtnu kaznu, koja je u posljednji tren pretvorena u teški rad u Sibiru (Frank 2010, 192). Isto razdoblje obilježeno je i borbom između slavenofila, koji su njegovali jedinstvenu nacionalnu prošlost Rusije, i zapadnjaka, koji su cijenili europske ideje i institucije: Međutim, nazivi tih struja „sugeriraju oštriju polarizaciju nego što je to bio slučaj u stvarnosti, posebno uzevši u obzir njihove zajedničke intelektualne korijene u utopijskim aspektima romantizma“, to jest, obje su struje vjerovale u slobodu govora i oslobođenje kmetova, a u želji za reformama 1850-ih sjedinjavala ih je „romantična želja za idealnom društvenom harmonijom, bez obzira potiče li od utopijske vizije prošlosti u slučaju slavenofila, ili se naginje socijalizmu u slučaju zapadnjaka“ (Hudspith 282). U početku je i sam Dostojevski više naklonjen zapadnjacima s kojima dijeli divljenje prema modernizaciji koju je proveo Petar Veliki (Mairova 110). (Jedan od najutjecajnijih zapadnjaka toga vremena bio je, i već ranije spomenuti, Visarion Bjelinski.) Kasnije, tijekom 1860-ih, pojavljuje se pokret *počveničestvo*, koji će pokušati pomiriti te dvije struje, odnosno preuzeti dio ideja od zapadnjaka, a dio od slavenofila, a Dostojevski postaje jedan od najvećih zagovornika (Chances 273).

Sredinom 19. stoljeća, u obrazovanim krugovima sve popularnije postaje i žensko pitanje; pitanje o položaju žene u obitelji i društvu te povezanost između spola i ekonomskih potreba (Engel 58). Obrazovana mladež u kasnim 1850-im i 1860-im godinama se sve više

zanosi nihilizmom (Offord 2015, 49). Ipak, pedesete godine 19. stoljeća obilježene su ponajprije katastrofalnim porazom u Krimskom ratu koji je trajao od 1853. do 1856. Velika Britanija i Francuska uključile su se u rat naknadno 1854. godine iz bojazni da bi Rusija na temelju povlačenja Osmanskog carstva mogla ostvariti utjecaj u Europi. Nakon tog poraza „ekonomski pritisci da se provedu reforme bili su vjerojatno jači od društvenih i političkih pritisaka“ pa društvene i političke promjene slijede „pokušaji reformiranja gospodarstva“ (Paine 67).

Car Nikolaj I. umire 1855. godine i nasljeđuje ga najstariji sin Aleksandar II., često nazivan „carom reformatorom“, koji će započeti liberalizaciju i za čijeg će vremena snažno porasti broj novina i časopisa (Klioutchkine 224). Rusija je tada u industrijskom, tehnološkom i ekonomskom smislu poprilično zaostajala za Europom, a državna blagajna dodatno je bila iscrpljena Kavkaskim ratom koji je trajao gotovo pedeset godina, do 1864. godine. Rusi koji su putovali na Zapad mogli su jasno uvidjeti razlike između Europe i Rusije (66). Jedan od njih bio je i Dostojevski, koji je u Europu otputovao 1862. godine i ondje se zadržao nekoliko mjeseci putujući kroz razne zemlje (Frank 2010, 358). Reforme koje se provode 1860-ih godina ponajprije se odnose na oslobođenje kmetova (1861.) te na agrarnu reformu (*zemstvo*), koja je predstavljala pokušaj rješavanja problema upravljanja provincijskim dijelovima Rusije, i reformu pravosuđa (1864.) (Wortman 14). Popuštaju zabrane vezane uz objavljivanje određenih pisaca, osnivaju se novi časopisi, neovisni tisak stječe „neviđenu moć u oblikovanju javnog mišljenja“, a Maiorova i Martinsen smatraju da je „oštri kontrast između dvije vladavine stvorio povijesnu dramu koja je definitivno oblikovala život Dostojevskog“ (4). I oslobođenje kmetova i putovanje Europom učvrstili su njegovo mišljenje o ruskom seljaku, običnom čovjeku, religiji i posebnosti ruske duše te pružili dodatni materijal za pisanje. Sam Dostojevski, koji se poprilično zanimao za sudove i njihov rad, u reformu je pravosuđa polagao najviše nade. Međutim, već 1870-ih godina se razočarao jer su sudovi zadržali „inerciju starog razmišljanja“ (Holland 291). Kraj 1870-ih i početak 1880-ih obilježen je revolucionarnim terorističkim radnjama koje su za cilj imale svrgnuti cara Aleksandra II., što im je i uspjelo u ožujku 1881. godine kada je car smrtno ranjen (Offord 2015, 52). Iste godine, ali nešto ranije, u veljači, umire i Dostojevski, a Frank smatra da je u slučaju njegovih velikih romana riječ o „kreativnoj sintezi“ nesreća koje su ga samog zadesile, nemirnog društveno-povijesnog konteksta 1860-ih i 1870-ih te „književne evolucije“ do tadašnjeg trenutka (Frank 1976, 367).

Upravo u navedenom društveno-povijesnom kontekstu nastaje roman *Zločin i kazna*. Ideja za pisanje se pojavljuje 1865. godine, roman u nastavcima izlazi tijekom 1866. godine, a 1867. izdano je cjelovito djelo (Tucker 446, Maiorova i Martinsen xxii).

2. Život Dostojevskog i *Zločin i kazna*

Fjodor Mihajlovič Dostojevski rođen je 30. listopada prema julijanskom, odnosno 11. studenog prema gregorijanskom kalendaru u Moskvi 1821. godine, u obitelji vojnog kirurga i majke koja se brinula za domaćinstvo, kao drugo od osmero djece. Otac Mihail Andrejevič u to je vrijeme radio kao liječnik u bolnici za siromašne. Bez obzira na to što je obitelj Dostojevski, uvjetno rečeno, pripadala srednjoj klasi, novca i životnog prostora uvijek im je nedostajalo. Pa ne čudi da je Fjodor Mihajlovič bio stava da pisci koji potječu iz bogatih i(li) plemićkih obitelji mogu pisati o bogatim obiteljima i lijepim stvarima, a on sam može pisati o siromašnima, slučajnim obiteljima, poniženima i uvrijeđenima, odnosno o onome što najbolje poznaje (Frank 2010, 5). Ipak, usmjeravanje pozornosti i pisanje o „nižim“, neplemićkim slojevima društva može se smatrati i trendom koji se pojavio 1840-ih godina na Zapadu, a maha je uzeo 1860-ih (Apollonio 238).

Vlastita iskustva s nedostatkom novca te utjecaj skućenog i jadnog prostora na ljudsku psihu Dostojevski će u potpunosti iskoristiti u *Zločinu i kazni*. Glavni lik, Rodion Romanovič Raskolnikov, živi u „žutoj sobici, nalik na ormar ili na kovčeg. Pogled i misao tražili su prostora“ (Dostojevski 24). Sonja pak ima „sobu s pregratkom“ kod obitelji krojača Kapernaumova za koje njezin otac kaže da su „[I]juta sirotinja i mucavci...“ (13).¹ Raskolnikov će za vrijeme jednog razgovora Sonji naglasiti i štetnost malih prostora: „Pa bila si u mojoj rupčagi, vidjela si... A znaš Sonja, niski stropovi i tijesne sobe guše dušu i um! Uh, kako sam ja mrzio tu rupčagu“ (244). Skučeni moskovski stan obitelji Dostojevski imao je slične skućene uvjete, „Mihail i Fjodor spavali su u odjeljku bez prozora, pregradom odvojenom od predsoblja, najstarija kćer Varvara spavala je na kauču u dnevnoj sobi, a mlađa su djeca provodila noći u spavaćoj sobi roditelja“ (Frank 1976, 9).

Osim u roditeljskom domu, Dostojevski je nedostatak novca iskusio i za vrijeme studija u Sankt-Peterburgu na koji ga je otac poslao vođen najboljim namjerama za njegovu budućnost, premda vrlo svjestan teške financijske situacije obitelji. Pisma Fjodora Mihajloviča i njegovog brata Mihaila pokazuju da im je uvijek nedostajalo novca te da su ga često tražili od oca. Unatoč nepovoljnoj situaciji, Dostojevski bi novac dobio svaki put kad bi pisao ocu, bez obzira na to što ni on ni brat nisu bili najuspješniji studenti („Upravo smo primili vaše pismo, a zajedno s njim i sedamdeset rubalja; novac natopljen znojem truda i

¹ Robert Belknap tadašnja pravila stanovanja u Sankt-Peterburgu s obzirom na društveni status objašnjava ovako: „Bogati birokrati živjeli su na drugom, najljepšem katu, dobrostojeći na trećem katu, siromašniji na četvrtom, studenti i krojači bili su smješteni više, u potkrovlje. (...) [U] više stanove se ulazilo sa stubišta koja su se otvarala prema unutarnjim dvorištima tu su se često iznajmljivale sobe ili čak dijelovi sobe (...)“ (172).

vlastitog odricanja. O, kako ga to nama sada čini dragocjenim!“ [Frank 1976, 83]). Tada je velike svote novca trošio na knjige, predstave, balet, koncerte, ali i na kartanje, pa kako mu je „kronično nedostajalo gotovine“, u to je vrijeme „stvorio groznu naviku da unaprijed troši plaću te da se zadužuje po vrlo nepovoljnim kamatama“ (115). Studentski dugovi Dostojevskog kasnije će se pretvoriti u kockarske dugove (Frank 2010, 388). Traženje novca od obitelji za vrijeme ne tako uspješnog studija, Dostojevski je iz vlastitog iskustva pretočio u književnost. Raskoljnikovu je „novce poslala mati po nekom trgovcu“, dobio ih je „u bolesti, onog istog dana, kad sam ih i dao... Razumihin je vidio... on ih je i primio za mene... ti su novci moji, moji vlastiti, istinski moji“ (Dostojevski 242). Ipak, junak-student je u odnosu na autora-studenta u puno težoj financijskoj situaciji, što se jasno razaznaje iz opisa njegove bijedne, razderane, iznošene odjeće (4), a autora prije možemo smatrati nesmotrenim i nepromišljenim potrošačem negoli krajnjom sirotinjom (Frank 1976, 115).

Autobiografičnost je vidljiva i u maštanju o književnoj karijeri. Usporedo s profesionalnim odabirom obrazovanja za vojnog inženjera, otac će odgojem „u Mihailu i Fjodoru nadahnuti ljubav prema književnosti koja je ubrzo postala sveobuhvatna i koja se, kako su sazreli, pretvorila u snove o ostvarivanju književne karijere“ (Frank 1976, 58). Raskoljnikov, s druge strane, studira pravo (Dostojevski 14), ali svejednako sanja o književnom pozivu (314) te je u romanu napisao članak koji je objavljen u periodici (150-151). No, kako je sredina 19. stoljeća bila razdoblje pojačane potražnje za prijevodima i prevoditeljima te razdoblje pojačanog tiskanja, i Dostojevski i Raskoljnikov su bili upućeni u to da je prevođenje predstavljalo jedan od izvora prihoda za tadašnje studente. Dok je Dostojevski uistinu prevodio književnost za novac, što je osim zadovoljenja financijskih potreba bio i način zadovoljenja potrebe za pisanjem (Apollonio 236), Raskoljnikov odbija zajednički prijevod njemačkog članka na aktualnu temu je li žena čovjek (Dostojevski 65, Apollonio 237) koji mu nudi Razumihin, a koji se pak prevođenjem uzdržava. Raskoljnikov se ipak neko vrijeme izdržava instrukcijama (38), kao i brojni drugi studenti tog razdoblja koji su napuštali sveučilišta zbog nedostatka novca ili su s njih bivali izbačeni (Engel 88, Medzhibovskaya 108-109). Zanimljivu poveznicu predstavlja prvo spominjanje imena Fjodora Mihajloviča Dostojevskog u tisku 1844. godine povodom prijevoda romana *Eugénie Grandet* (Frank 2010, 72). Tad su mu bile dvadeset i tri godine, a isto toliko ima i Raskoljnikov kada „uzme novine i letimice pregleda svoj članak. Kako god to bilo u opreci s njegovim položajem i stanjem, ipak osjeti ono neobično, bolno-slatko čuvstvo, što zaokuplja

autora, kad prvi put vidi svoju stvar štampanu; usto su progovorile i njegove dvadeset i tri godine“ (Dostojevski 300).

Raskoljnikovljevoj sestri, Dunji, Razumihin predlaže da započnu vlastiti posao s prevođenjem (Engel 63) jer zna što prevoditi, poznaje izdavače i sve detalje vezane uz tisak, papir i prodaju (Dostojevski 182), kao što je znao i Dostojevski, koji se godinama prije nego se proslavio kretao u tim krugovima. Jedan od razloga takvog prijedloga Dunji je i teški položaj žena glede samostalnog izdržavanja, to jest društveno dopuštenih, prihvatljivih poslova koje su mogle obavljati. Smrt muških hranitelja u pravilu je predstavljala propast obitelji, „nevjenčane kćeri plemića i državnih službenika mogle su birati slabo plaćeni ručni rad ili zauzimati ugledne, ali ovisne položaje pratiteljica ili guvernanti“ (Engel 59), kakav je imala Dunja u Svidrigajlovljevoj obitelji. Dostojevski kroz stvaralaštvo nerijetko „ističe vezu između ekonomskih potreba žena i njihove seksualne ranjivosti“, pa Sonja biva osuđena na prostituciju, Varvara Dobrosjolova nema drugog izbora nego da se uda za dobrostojećeg muškarca koji joj uopće nije privlačan, a slična sudbina skoro zadesi i Dunju (59).

Poveznica između Dostojevskog i Raskolnikova vidljiva je i u spominjanju Rjazanske oblasti iz koje junak dolazi u Peterburg (Dostojevski 80). Naime, obiteljsko imanje Darovoe, koje je odigralo važnu ulogu u životu Fjodora Mihajloviča, nije se tad nalazilo u Zarajskom okrugu Rjazanske oblasti već u Kaširskom okrugu Moskovske, ali su zbog blizine žitelji poslom odlazili u Zarajsk, a pisac je upravo to mjesto koje je dobro poznao imao na umu kada je junaku i njegovoj obitelji dodijelio provincijsko porijeklo te se ono, naposljetku, u romanu i spominje (Frolov n. pag.). Dostojevski je ondje provodio ljeta s obitelji, u prirodi, promatrao seljake te učio o skromnosti, suosjećanju i pomaganju od svoje majke (Frank 2010, 15). Takva mirna i religiozna sredina predstavljala je pravu suprotnost životu u tadašnjoj prijestolnici, Sankt-Peterburgu, žarištu ateizma (Paris 71, 73). Dostojevski upotrebom motiva tih dviju sredina naglašava kontrast koji je i sam iskusio te posljedično objašnjava i neprilagođenost u ponašanju Raskolnikova, ali i Mikolke, do koje je razlika u sredinama dovela: „Peterburg ga se silno dojmio, osobito žene, pa i vino. Dojmljiv je, zaboravio je i na starca i na sve“ (Dostojevski 266). Naime, i za Mikolku, koji preuzima krivnju za zločin, u romanu se navodi da je iz Zarajska u Rjazanskoj oblasti. U njegovu liku, Dostojevski se koristi i drugim filozofskim i religijskim pojavama toga vremena u koje je bio upućen te kojima je i sam bio izložen:

A znate li vi, da je on raskolnik, pa i nije samo raskolnik, nego baš sektaš; u njegovoj je porodici bivalo bjeguna, pa i on je još nedavno proboravio cijele dvije godine u

selu, pod duhovnom paskom nekog starca. (...) Ja dakle i sada nagađam, da Mikolka želi „primiti patnju“, ili nešto nalik. To ja znam zacijelo, dapače i po činjenicama. Samo on ne zna, da ja znam. Zar vi ne priznajete, da iz takvog svijeta izlaze fantastični ljudi? Izlaze redom. (Dostojevski 266)

Drugu poveznicu Rjazanske oblasti s autorom čini njegov otac koji je jedno vrijeme radio kao vojni liječnik u Kasimovu u Rjazanskoj oblasti (Sumin n. pag.).

U likovima Raskolnikova i Mikolke prikazane su i unutarnje borbe između duhovnog i svjetovnog, religije i znanosti, vjere i moralnosti, novca i religijskog entuzijazma, nasilja, patnje i poniznosti, kojima je Dostojevski bio sklon cijeloga života. Prezime Raskolnikov tako dolazi od raskola koji se dogodio sredinom 17. stoljeća i podjele Ruske pravoslavne crkve na službenu crkvu i starosjedilački pokret. Prezime se može povezati i s raskolnikom, otpadnikom od službene državne crkve, odnosno pripadnikom starosjedilačkog pokreta ili sekte, što je bio upravo Mikolka. Raskolnikovljev raskol sličan je onom Dostojevskog (Paert 196), obzirom na piščevu sklonost pitanju postojanja Boga i promjene stavova po pitanju religije i filozofije (Frank 1976, 43), a „Raskolnikovljevo duhovno buđenje, priznanje zločina i dobrovoljno prihvaćanje kazne povezuje ga i s Mikolkom, koji patnju traži kao način iskupljenja“ (Paert 196). Raskolnikovljeva patnja dolazi od zapadnjačkih ideja koje ga „udaljavaju od zemlje, ali ipak reagira na Sonjinu jednostavnu, religioznu ljubav i klanja se zemlji prije nego će priznati zločin“ (Chances 275), a sam se Dostojevski u studentskim danima i u 1840-im zanosio zapadnjačkim idejama da bi se kasnije okrenuo *počveničestvu*, odnosno vratio se „zemlji“ (Scanlan 39). *Počveničestvo* je vidljivo u podjeli na grabežljivce i na krotke (Chances 275), ali i u „jednom od krucijalnih ideoloških susreta u *Zločinu i kazni*, u kojem nihilist Raskolnikov prepoznaje sličnost vlastitih utilitarističkih ideja, koje su dovele do ubojstva, s idejama kapitalističkog zagovornika Lužina“ (Frank 1986, 366).

Važna slika iz piščeve mladosti iskorištena u romanu incident je s konjem kojeg tuku. Dostojevski je smatrao da je to njegova „prva osobna uvreda, konj, kurir“, odnosno doživljeni je prizor doživio kao „simbol, kao nešto što grafički pokazuje vezu između uzroka i posljedice. Ovdje je svaki udarac nanesen životinji proizašao iz svakog udarca nanesenog čovjeku“. Frank zaključuje da Dostojevski najvjerojatnije nikada nije osobno svjedočio tjelesnom kažnjavanju kmetova (1976, 88). Tu „prvu osobnu uvredu“ iskoristit će u prvom Raskolnikovljevom snu u kojem junak sanja djetinjstvo u rodnom gradiću te kako s ocem

šeće predvečer, kako je i Dostojevski šetao (Frank 2010, 15).² Pisac je na junaka prenio i iskustvo prijevremenog gubitka oca (Mortimer 68-69), kao i zanimanje za trenutne događaje, čak i one trivijalne, stalno čitanje tiskovina kako bi skupio materijal za književnost (Hudspith 280) i posebnu pažnju za članke koji su pisali o zločinima (Tucker 446). Dok je Dostojevski o brutalnim zločinima čitao kako bi se inspirirao, Raskoljnikov novine čita kako bi saznao što se piše o njemu, odnosno o njegovom zločinu, „redovi su mu titrali pred očima, ali ipak pročitava čitav 'izvještaj' i stane pomamno tražiti u narednim brojevima kasnije dodatke. Ruke su mu drhtale: grčile se od nestrpljivosti, dok je listao“ (Dostojevski 93).

Iskustva Dostojevskog vezana uz suđenje, kaznu, pomilovanje, odlazak na teški rad i grižnju savjesti u romanu su višekratno vidljiva. Naime, zbog pripadanja tajnom krugu Petraševskog, 1849. godine biva osuđen zbog djelovanja protiv cara, odnosno proglašen je političkim zavjerenikom (Frank 2010, 173), a Razumihin u jednom dijelu romana pomisli da je Raskoljnikov „politički zavjerenik, zacijelo, zacijelo“ te da je u to uvukao i sestru (Dostojevski 261). Iako je isprva osuđen na smrtnu kaznu, Dostojevski je u posljednjem trenutku pomilovan te je kazna promijenjena u osam godina teškog rada u Sibiru, od kojih je uz smanjenje odslužio četiri (Frank 2010, 174). Dobro poznati osjećaji vezani uz osudu na smrtnu kaznu u *Zločinu i kazni* vidljivi su više puta:

„Negdje sam,“ – pomisli Raskoljnikov odlazeći, – „negdje sam čitao, kako neki čovjek, osuđen na smrt, sat prije smrti govori ili misli: kad bi sada morao da živi gdje god na visu, na hridi, na tako uskom prostorčiću, gdje jedva može da stane obadvjema nogama, a uokolo neka bude bezdan, ocean, vječni mrak, vječna samoća i vječna bura, te da ovako na aršinu prostora prostoji cio život, tisuću godina, vječnost, – bolje je i tako živjeti, nego odmah umrijeti! Samo da je živjeti, živjeti, živjeti! Kako god živio, – samo da živiš!... I jest istina!“ (Dostojevski 92-93)

Raskoljnikov pomisli i da se „jamačno oni, koje vode na stratište, lijepe mislima uza sve stvari, koje sretaju putem“(43), a nešto na tu temu izrekla je i junakova majka, Puljherija Aleksandrovna, prilikom njihovog rastanka, ustvrdivši da se cijelo jutro osjećala „kao da me čeka smrtna kazna, sve sam nešto očekivala, slutila, pa i dočekala sam evo!“ (301). Kada Raskoljnikov nakon počinjenog zločina pomogne ozlijedenom Marmeladovu, ima osjećaj kao

² „Umlatit ću je! Šiba je i šiba i ne zna više od bijesa, čim bi ju udarao. – Tatice, tatice, – više on ocu, – tatice, što to oni rade? Tatice, tuku jadnog konja! – Hajdemo, hajdemo! – odgovara otac, – pijani su, luduju, glupani, hajdemo, ne gledaj ih! – i hoće da ga odvede, ali mu se on otima i sav izvan sebe trči konju. No jadnom je konju loše. Gubi dah, zastajkuje, opet trga, samo što ne pada. – Udri na mrtvo ime – više Mikolka, – kad ne ide drugačije. Umlatit ću je!“ (Dostojevski 66).

čovjek koji je osuđen na smrt pa pomilovan, osjećaj koji je Dostojevski poznao.³ Naposljetku, u jednom trenutku očaja i pisac i njegov junak razmatrat će samoubojstvo skokom u Nevu. Dostojevski o tome razmišlja zbog neizvjesnosti oko objave prvog romana, o čemu piše u pismu bratu Mihailu (Dostoevskij 1985, 110), a Raskoljnikov jer ne vidi drugi izlaz nakon što je počinio dvostruko ubojstvo: „Mučila ga je također misao: zašto se onda nije ubio? Zašto je stajao onda kraj rijeke, i radije se prijavio? (...) U muci je zadavao sebi to pitanje i nije mogao da razumije, da je još i onda, kad je stajao kraj rijeke, slutio možda u sebi i u svojim uvjerenjima duboku laž“ (Dostojevski 317).

³ „Silazio je polako, bez hitnje, sav u groznici, i ne znajući to, sav zaokupljen jednim novim, beskrajnim čuvstvom bujnoga, snažnoga života, što ga je odjednom zapljusnuo. To je čuvstvo nalikovalo možda na osjećaj čovjeka, koji je osuđen na smrt, te mu odjednom, iznenada objavljuju, da je pomilovan“ (Dostojevski 109).

3. Intertekstualnost u *Zločinu i kazni*

Pojam intertekstualnosti prva je počela upotrebljavati Julia Kristeva u kasnim 1960-im, koristeći pritom ideje Mihaila Bahtina i Ferdinanda de Saussurea (Martin 148). Bez obzira na relativnu mladost termina, Maria Martinez Alfaro navodi da je fenomen star koliko i prva zabilježena društva (269). Intertekstualnost traži „razumijevanje tekstova ne samo kao samostalnih sustava, već kao razlikovnih i povijesnih tragova i putanja drugosti, obzirom na to da su tekstovi oblikovani ponavljanjem i preobražavanjem drugih tekstualnih struktura“ (268). Margarete Landwehr navodi da se utjecaji različitih ideja na umjetnika mogu „manifestirati na različite načine u određenim shemama ili obrascima semantičkog, stilskog, kompozicijskog te formalnog poretka ili ponekad i u konkretnim primjerima kao što su citati ili aluzije“ (6).

Upravo zato mnogobrojno spominjanje djela i autora u *Zločinu i kazni* nije neobično, pogotovo kada se u obzir uzme ljubav Dostojevskog prema književnosti te njegov dugogodišnji san i težnje da se ostvari kao pisac. Poznato je da su djeca obitelji Dostojevski naučila čitati na pričama iz Starog i Novog zavjeta (Frank 2010, 24) te da su učili uglavnom iz vjerskih knjiga, ali i to da su roditelji Fjodoru Mihajloviču prije spavanja čitali romane Ann Radcliffe, koje karakteriziraju velika psihološka napetost i ubojstva (31), a koje kasnije i sam čita (351). Volio je zatim i *Pisma ruskog putnika* te patriotsko djelo *Povijest ruske države* Nikolaja Karamzina, koju je držao na noćnom ormariću i neprestano čitao. U obitelji Dostojevski čitali su se još i poezija Vasilija Andrejeviča Žukovskog te djela Gavrila Romanoviča Deržavina (31), a mladi Mihail i Fjodor Mihajlovič čitali su i djela Aleksandra Sergejeviča Puškina, koji tada još nije bio proslavljen, odnosno često je bio osporavan od strane kritike, što je samo pokazatelj njihovog književnog ukusa (35-36).

Francuska djela, koja je Dostojevski čitao od studentskih dana i čijim se idejama zanosio, u *Zločinu i kazni* spominju se više puta: „Dok to svršimo, započet ćemo prevoditi o kitovima, onda iz drugoga dijela *Confessions*, neke smo dosadne brbljarije pronašli tamo, pa ćemo prevesti: Heruvimovu je netko kazao, da je Rousseau nešto kao Radiščev“ (Dostojevski 66).⁴ Veza s francuskom književnošću vidljiva je u Svidrigajlovljevom snu u kojem se djevojčica: „okanila susprezanja; to je već smijeh, očiti smijeh; nešto se bezobrazno, izazovno sija na tom posve nedjetinjskom licu; to je razvrat, to je lice kamelije, bezobrazno lice

⁴ Aleksandar Nikolajevič Radiščev bio je ruski pisac te autor *Putovanja iz Peterburga u Moskvu*, zbog kojeg je isprva bio osuđen na smrt, no potom pomilovan i prognan u Sibir, kao i Dostojevski. Veza s Rousseauom odnosi se na Radiščevljevo proučavanje francuskih prosvjetitelja za vrijeme studija, ponovno kao što je to u studentskim danima činio i Dostojevski („Radiščev“).

prodajne kamelije-Francuskinje“ (298),⁵ čime se aludira na roman *Dama s kamelijama* Alexandra Dumasa sina te operu Giuseppea Verdija *Traviata*, nakon kojih se riječ kamelija koristila za žene slobodnog ponašanja (298).

Friedrich Schiller se spominje najviše, u različitim kontekstima i situacijama, pa će tako Svidrigajlov Raskoljnikovu reći da je „Schiller, vi ste idealist! (...) Ah, šteta, što imam malo vremena, jer vi ste jako zanimljiv stvor! Ali zbilja, vi volite Schillera? Ja ga strahovito volim“ (Dostojevski 276). Takav utjecaj Schillera na roman nije iznenađujuć, obzirom na to da je bio „dominantna figura u ruskoj estetskoj i moralnoj filozofiji“. Dostojevski je u lipnju 1876. godine u *Dnevniku pisca* ustvrdio da se „uvukao u rusku dušu, ostavio dojam na nju i dao svoje ime jednoj eri u povijesti našeg razvoja“, a bratu Mihailu je u siječnju 1840. pisao da je naučio „Schillera napamet, govorio sam Schillera, divio sam se Schilleru“ (Meisel 267). Maude Meisel navodi da reference na Schillera stavlja u usta moralno kompromitiranim likovima poput Svidrigajlova, kako bi naglasio da je Schiller za njega ostao ideal kojemu je težio (268).

U djelu se spominju i brojni ruski pisci, suvremenici Dostojevskog, kao što su Aleksandar Sergejevič Puškin, Nikolaj Vasiljevič Gogolj, Mihail Jurjevič Ljermontov, Ivan Sergejevič Turgenjev i Lav Nikolajevič Tolstoj te njihova djela. Prije prvog junakovog sna, navodi se da su bolesni snovi ponekad takvi da ih „na javi ne bi smislio taj isti sanjač, makar bio takav umjetnik kao Puškin ili Turgenjev“ (Dostojevski 32). Prema Franku, Dostojevski je neprestano iznova čitao Puškinova djela, zanosio se njima i koristio ih kao inspiraciju. Pred jednim poznanikom je povodom *Pikove dame* izjavio da su svi „pigmejci u usporedbi s Puškinom, nikad među nama nije bilo takvog genija“ (Jackson 1960, 108). Osim toga, poznato je da je izjavio da bi nosio crninu zbog Puškinove smrti da već nije nosio crninu zbog majčine smrti (Frank 2010, 36). Porfirij Petrovič je Raskoljnikova usporedio s Gogoljem jer je imao „živahan um! I u najsmješnijiu žicu znate dirnuti... he-he!... U Gogolja je, od pisaca, bila ta crta, vele, najrazvijenija?“ (Dostojevski 208). Drugi put je iskoristio lik pomorskog natporučnika Petuhova iz Gogoljeve *Ženidbe* (naziva ga Dirkom) da bi Raskoljnikovu dočarao vlastito razmišljanje o njegovom bijegu: „Seljak će pobjeći, pomodni će sektar pobjeći, – lakaj tuđe misli, – jer njemu samo pokaži vrh prsta, kao pomorskom zastavniku

⁵ U izvorniku nalazimo: „èto lico kamelii, nahal'noe lico prodažnoj kamelii iz francuženok“ (Dostoevskij 2007, 444-445).

Dirki, on će povjerovati za sav život, što god želite“ (270).⁶ Gogoljev utjecaj na Dostojevskog vidljiv je već 1840-ih kada Dostojevski radi na drami *Židov Jankel (Žid Jankel)*, kako se zvao jedan od sporednih likova u Gogoljevom *Tarasu Buljbi* (1835.), a prema Franku takav odabir imena junaka pokazuje pomak uzora sa Schillera i Puškina prema Gogolju (2010, 65). Frank u prilog toj tvrdnji navodi i sjećanja Igora Riesenkaampa, sustanara Dostojevskog iz 1843. godine, o tome kako je Dostojevski posebno volio čitati Gogolja i recitirati stranice *Mrtvih duša* napamet (70). U *Zločinu i kazni* vidljivi su i utjecaji Tolstojevog *Rata i mira*, odakle će Dostojevski posuditi dječju pjesmicu na francuskom koju Katerina Ivanovna pjeva na ulici sa svojom djecom u trenucima očaja (252), te opis predaje austrijske vojske Napoleonu I. u bitci kod Ulma 1805., kada Porfirij Petrovič uspoređuje ratne taktike Hofkriesgrata s taktikama Raskoljnikova (200). Nešto kasnije, Katerina Ivanovna zapjevat će i romancu skladanu na riječi Ljermontovljeve pjesme „San“ (254) te stihove Heinricha Heinea (255).

Iako se *Zločin i kazna* smatra odgovorom Dostojevskog na radikalne ideje mislioca Dmitrija Ivanoviča Pisareva (Frank 2010, xvi), u romanu nije štedio ni njegove kolege i istomišljenike Nikolaja Gavriloviča Černiševskog i Nikolaja Aleksandroviča Dobroljubova jer su pokrenuli „preispitivanje onoga što su smatrali beskorisnom gomilom ustaljenih religioznih, moralnih i estetskih uvjerenja ili 'praznovjerja' i 'predrasuda', kako su ih nazivali“ te su poricali ljudsku duhovnost, altruizam i Boga i priznavali samo materiju. Smatrali su da je ljude vodio isključivo osobni interes, a da cilj umjetnosti nije bio „uhvatiti neku transcendentnu ljepotu, već služiti društvu obrađujući aktualna pitanja na progresivan način“ (Offord 2015, 49). Dostojevski se, dakako, nije slagao s time da se svijet svodi isključivo na materijalnu dimenziju i da se negira postojanje slobodne volje jer je za njega to bilo zanemarivanje značajnog dijela ljudske prirode. Smatrao je da je ljudima urođena ljubav prema bližnjima, sposobnost suosjećanja i žrtvovanje za druge. Nije se slagao ni sa time da svi ljudi funkcioniraju na isti način, već je inzistirao na važnosti osobnih iskustava, odgoja i „tla“ (Offord 2004, 119). Odgovor Pisarevu vidljiv je ponajprije u Raskoljnikovljevom članku „O zločinu“, napisanom pola godine prije no što počinje zbivanje romana, gdje jasno do izražaja dolazi retorika uništenja i prelaženje moralnih granica utemeljenih na nihilizmu, a to podsjeća na odlomke Pisarevljevih djela (Offord 2015, 54). Raskoljnikov u članku zapravo prepravlja i proširuje Pisarevljeva razmišljanja o Bazarovu iz Turgenjevljevog romana *Očevi i djeca* (Frank 2010, 489), a sam je stvoren „u odnosu na Pisarevljevo obožavanje novih

⁶ Kasnije će Porfirij Raskoljnikovu govoriti i o Livingstonovim zapisima, odnosno o djelu *Putovanje po Zambeziji*, engleskog istraživača Davida Livingstona, koje je izašlo 1865. godine u Londonu, a koje je na ruski preveo prijatelj Dostojevskog, Nikolaj Nikolajevič Strahov (Dostojevski 309).

raznočinaca“ (477). Izjava Lebezjatnikova da je „prvi pripravan čistiti bilo kakvu pomijaru“ jer je to „plemenit rad, koristan društvu, koji je vredniji od svakog drugog, kudikamo viši na primjer od rada nekog Rafaela ili Puškina, zato što je korisniji“ (Dostojevski 218) izravno se odnosi na Pisareva koji je, slijedeći Bazarova, tvrdio da je postolar korisniji od Puškina (Frank 2010, 477). Černiševskog će Dostojevski „prozvati“ prvo u *Zapisima iz podzemlja*, a zatim i u *Zločinu i kazni* Lebezjatnikovljevim parafraziranjem riječi Vere Pavlovne (Dostojevski 218) iz tada vrlo utjecajnog i popularnog futurističkog romana o društvenoj jednakosti *Što da se radi?* (1863.), kojeg je Dostojevski mrzio (Engel 60). U istom romanu pojavljuje se i slika „Kristalne palače“, simbola lijepa, savršene budućnosti ispunjene prosperitetom i društvenom jednakošću (Tucker 445), dok je kod Dostojevskog „Palais de Cristal“, odnosno „Kristalni dvorac“ „prostrana i dapače čista gostionica s nekoliko soba“ (Dostojevski 93) u kojoj Raskoljnikov čita novine i traži članke o svom zločinu. Poveznica s Černiševskim postoji i kod samoubojstva Svidrigajlova:

– Ja ću, brate, u tuđinu. – U tuđinu? – U Ameriku. – U Ameriku? Svidrigajlov izvadi revolver i zapne ga. – A što će ga taki šali, onde ga nije mjesto! – A zašto ne bi bilo mjesto? – Jer ga ovdje nije mjesto! – No, brate, svejedno je. Mjesto je dobro; ako te budu pitali, odgovori im, da sam otputovao, reci, u Ameriku. On upre revolver u desnu sljepoočicu. – Nije ga mjesta ovde, nije ga mjesta ovde! – zaprepasti se Ahil, sve jače i jače rogačeći oči. Svidrigajlov odapne revolver... (299)

Naime, jedan od likova Černiševskog lažirao je vlastito samoubojstvo i zatim otputovao u Ameriku, a Dostojevski to koristi kao samo jednu od brojnih aluzija na Černiševskog kao na svog političkog neprijatelja (Morrissey 134). Netrpeljivost i neslaganje s Dobroljubovom vidljiva je ponovno u riječima Lebezjatnikova: „Da ustane iz groba Dobroljubov, ja bih se s njim zakvačio. A Bjelinskog bih stjerao u tikvu“ (Dostojevski 217), što je ujedno i kritika „naturalne škole“ iz 1840-ih (Frank 2010, 257) s čijim se stavovima o društvenoj ulozi umjetnosti i neslobodi umjetnika Dostojevski nije slagao (304).

Kada je riječ o intertekstualnosti u *Zločinu i kazni*, doprinos je dala i znanost. Dostojevski će tako upotrijebiti imena Isaaca Newtona i Johanna Keplera, za čija dostignuća će Raskoljnikov Razumihinu reći da, ako se „ne bi bila mogla čovječanstvu objasniti ni uz koji drugi uvjet, nego da bude žrtvovan život jednoga, desetorice, stotine i tako dalje ljudi, koji smetaju tomu otkriću“, onda bi „Newton imao pravo i bio bi dapače obvezan... ukloniti tih deset ili sto ljudi, da svoja otkrića objavi cijelom čovječanstvu“ (Dostojevski 151). Lebezjatnikov i Lužin će za temu imati Charlesa Darwina i Jeana-

Baptista Josepha Fouriera (214), što je dodatan pokazatelj da je Dostojevski pratio sve relevantne događaje i nova znanstvena otkrića u svijetu. Lužin će osim toga spomenuti i „[o]pći zaključak pozitivne metode i da im osobito preporučim Pideritov članak (uostalom i Wagnerov)“ (234). Posljednji san u romanu, onaj iz epiloga, također je usko vezan uz tada suvremena znanstvena otkrića. Raskolnikov sanja da je cijeli svijet osuđen na strašnu novu bolest koja je stigla iz Azije. Bolest će pohaati sve, osim vrlo malo odabranih, a uzrokuje ju mikroskopsko biće – trihina, koja napada ljudsko tijelo. Mikroskopska bića zapravo su obdarena inteligencijom i voljom te svi zaraženi svoje odluke, zaključke i uvjerenja smatraju nepokolebljivima što dovodi do toga da se ljudi međusobno optužuju, tuku i ubijaju. Trihina je u stvarnosti otkrivena 1835. godine, a klinička slika bolesti izazvane trihinom postala je poznata 1860. godine, odnosno pet godina prije no što je Dostojevski počeo pisati roman, ali ova je tema u vrijeme pisanja romana još uvijek bila vrlo popularna (Shaw 139). Bernard J. Paris smatra da Dostojevski prikazom brzog širenja bolesti zapravo želi ukazati na brzo širenje ateizma i moderne misli u Rusiji (110-111).

Posljednju važnu poveznicu s intertekstualnošću u romanu *Zločin i kazna* čini Napoleon. Zanimanje i fascinacija Dostojevskog Napoleonom započeli su još u djetinjstvu, a pričama ih je izazvala Marija Fjodorovna Dostojevska, koja je djeci često govorila o Napoleonovom napadu na Moskvu 1812. godine i hitnoj evakuaciji stanovništva. Za vrijeme evakuacije, odnosno prilikom prelaska rijeke kočijom, majčinoj se obitelji dogodila nesreća. Iako su svi preživjeli, obiteljsko bogatstvo bilo je uništeno jer je djed čitav imetak nosio u papirnatim valutama (Frank 1976, 12). Napoleon I. Bonaparte općenito je čest motiv ruske književnosti 19. stoljeća. Apokaliptične ideje o Napoleonu Rusijom se počinju širiti već u prvom desetljeću, kada se na ruski prevode radovi Johanna Heinricha Jung-Stillinga koji postaju vrlo popularni (Pesenson 379). Nakon događaja 1812. godine, Žukovski i Deržavin, koje je Dostojevski rado čitao, pišu poeziju u kojoj je Napoleon prikazan negativno (Pesenson 375, Jackson 1960, 107). Slijedi spominjanje Napoleona u djelima Puškina, Gogolja, Tolstoja, ali i u djelima Dostojevskog. Za Napoleonov opis koristili su se izrazi kao što su „Božji neprijatelj“, „demonaska sila“, „zli vođa“, „univerzalna pošast“, „tiranin“ i slično (Jackson 1960, 107). Doprinos takvim izrazima dao je i povjesničar Modest Ivanovič Bogdanovič, koji Napoleona I. u svom kapitalnom djelu o ratu 1812. godine (a koje je izravno utjecalo na Tolstoja) naziva „zvijeri“ i „Antikristom“ (Pesenson 375). Osim književnosti, o Napoleonu I. kao neprijatelju, bezbožniku i Antikristu propovijedala je i Pravoslavna crkva u Rusiji, a sve po naredbi cara Aleksandra I. (382). Tijekom romantičnijih 1820-ih i 1830-ih godina, situacija

se mijenja, a dojam o Napoleonu I. ublažuje, pa postaje „grešan, ali herojski pobunjenik“, „osuđeni vladar“, „žrtva izdaje i sudbine“, što je vidljivo ponajprije kod Puškina i Ljermontova (Jackson 1960, 107). Robert L. Jackson zaključuje da su „politički i društveni uvjeti u Rusiji početkom 19. stoljeća možda bili manje povoljni za procvat 'malih Napoleona' Juliena Sorela i Rastignaca u stvarnom životu, nego što su bili u Francuskoj, ali značaj takvog tipa lika odmah je shvaćen u ruskoj književnosti“ (106).

Uzevši u obzir takvo opće ozračje, inspiriranje Napoleonom za roman *Zločin i kazna* nije neočekivano, a njegovu popularnost naglasit će i Porfirij Petrovič retorički upitavši „tko kod nas u Rusiji ne smatra sebe sada Napoleonom“ (Dostojevski 155). Krajem 1840-ih, odnosno početkom 1850-ih na francusko prijestolje dolazi nećak, reformator Napoleon III. On je 1865. godine izdao djelo *Histoire de Jules César*⁷ koje je izazvalo snažnu reakciju u Rusiji. U predgovoru je napisao da „[k]ada izvanredna djela svjedoče o velikom geniju“ nema odbojnije stvari „zdravom razumu nego pripisati tom geniju sve strasti i sve misli običnog čovjeka? Što može biti lažnije od neprepoznavanja superiornost tih izuzetnih bića?“ (Lindenmeyr 43). Tematiku podjele čovječanstva na dvije klase ljudi Dostojevski preuzima za Raskolnikovljevu teoriju (45), a zanimljiv podatak je da neki proučavatelji vjeruju kako su Napoleon I. i Julije Cezar bolovali od epilepsije poput Dostojevskog (Frank 2010, 45-49, Hughes 2003, 795 i Hughes 2004, 758). Iz istoga razloga, smatraju neki, Raskolnikov nekoliko puta spominje i islamskog proroka Muhameda („ja sebe ne smatram Muhamedom ni Napoleonom... niti bilo kojom sličnom osobom“ [Dostojevski 155]; „i zakonodavci, i utemeljitelji čovječanstva, počinjući od najdrevnijih, te nastavljajući s Likurzima, Solonima, Muhamedima, Napoleonima i tako dalje“ [151]) koji je navodno također bio epileptičar, što mu je davalo poseban uvid u islamsku duhovnost (Geraci 214).

Poznato je da je Dostojevski pomno pratio događaje u Zapadnoj Europi, kojima su se bavili i njegovi časopisi *Vrijeme (Vremja)* i *Epoha (Époha)*. Kao zaljubljenika u arhitekturu i dobrog poznavaoca urbanizma Sankt-Peterburga posebno ga je zanimala obnova i izgradnja Pariza, kojeg je posjetio 1863. i 1865. godine. (Lindenmeyr 43-44). O potrebi izgradnje fontana u Sankt-Peterburu pisale su u srpnju 1865. godine i neke peterburške novine, a fontane i vodoopskrba Sankt-Peterburga bile su uzrok jedne od polemika između Dostojevskog i Černiševskog. Dostojevski je smatrao da bi fontane mogle služiti i za suzbijanje čestih požara u gradu, ali i za kućanstva koja nisu imala riješena pitanja

⁷*Histoire de Jules César* – originalni, francuski naziv djela koje je napisao Napoleon III., doslovan prijevod na hrvatski bio bi *Povijest Julija Cezara* (op. a.)

vodoopskrbe, već su vodu donosila iz rijeke i kanala. Uređeniji okoliš s fontanama, u prvom redu parkovi, mogao je poslužiti i za javnu rekreaciju, posebno s obzirom na prenatrpane uvjete stanovanja, te je mogao hladiti vrući ljetni zrak (41). Kako je Dostojevski živio na Sijenskom trgu (*Sennaja ploščad'*), najprljavijem, najbjednijem i bolešću najzahvaćenijem dijelu Sankt-Peterburga bez prave infrastrukture, kakav je bio i Pariz prije no što je Napoleon III. započeo obnovu, francuski planovi obnove i arhitektonska rješenja poslužili su mu kao inspiracija za Raskolnikovljevu ideju obnove Sankt-Peterburga (38). Najviše je to izravno vidljivo upravo na primjeru fontana, a o svemu razmišlja kada odlazi ubiti.

Kad je prolazio kraj Jusupova parka, jako ga zaokupi misao, da bi se trebali urediti vodokoci, pa bi oni krasno hladili zrak po svim trgovima. Malo se po malo stane uvjeravati, da bi bila prekrasna i vrlo korisna stvar za grad, kad bi se Ljetni park proširio na cijelo Marsovo polje, pa se sjedinio s dvorskim Mihajlovskim parkom. Onda ga odjedanput stane zanimati: zašto čovjek u svim velikim gradovima ne samo što je prinuđen, nego i nekako osobito sklon, da živi i da se nastanjuje baš po onim gradskim dijelovima, gdje nema ni parkova, ni vodokoka, gdje je blato i smrad i svakakav gad. (Dostojevski 43)

Kao što je Napoleon III. sebe zamišljao i predstavljao kao arhitekta vanjskih prostora i urbanista (Lindenmeyr 42), tako i Raskolnikov želi mijenjati i popraviti okolinu, kako za sebe, tako i za druge, ali njegovo konkretno djelovanje počinje ubojstvom lihvarice Aljone Ivanovne, u čemu je vidljivo neizravno korištenje ideja Napoleona III. Njenu smrt smatra dobrobiti za cjelokupno društvo, kao što je i obnova i uređenje grada, odnosno junakov plan rekonstrukcije grada „zasniva se na pretpostavci da racionalan, superioran čovjek može kontrolirati i promijeniti vlastitu okolinu. Tako su plan i zločin izravno povezani; dijele istu ideološku podlogu i oslanjaju se na isti primjer – Napoleona“ (45).

Prema Gerrie Snyman, intertekstualnost „pretpostavlja slušanje glasova, viđenje slika, pamćenje iskustava i situacija, doživljavanje osjećaja, mirisanje mirisa, osjećanje okusa i doživljavanje intuicije“ (429), pritom uzimajući u obzir da je najvažnija osoba za doživljaj intertekstualnosti – čitatelj, koji ga može „pojačati“ ili „utišati“ (Martinez Alfaro 281). Doživljaj književnosti uvijek je predodređen vlastitim doživljajima i stajalištima.

4. Dostojevski i Sankt-Peterburg

Iako je rođen te je odrastao u Moskvi, za Dostojevskog je Sankt-Peterburg predstavljao najvažniji grad u životu. O njemu je maštao već u djetinjstvu i ranoj mladosti, odnosno oduševljavao se njime kao tadašnjim književnim središtem, ali i gradom u kojem su živjeli i o kojem su pisali Puškin i Gogolj. U dobi od 16 godina pisac s bratom Mihailom Mihajlovičem odlazi na studij u Sankt-Peterburg, a s 23 godine odustaje od sigurnog posla koji je uključivao putovanja te tada piše: „Što bih ja bez Peterburga?“ (Belknap 168). U *Zločinu i kazni* Lužin će reći da „novotarije, reforme, ideje, sve je to doprlo i do nas u provinciju; ali da vidiš jasnije i da vidiš sve, moraš biti u Peterburgu“ (Dostojevski 141). Dostojevski je ondje proveo ukupno četrdeset godina, živio u njemu do smrti, te imao prilike dobro ga upoznati i pratiti njegove promjene. Zbližio se i s raznim društvenim slojevima koji čine grad te kako je kao predstavnik realizma pisao o onome što je najbolje poznao, fabulu je najčešće smještao upravo u Sankt-Peterburg (Belknap 168).

Tijekom 1860-ih godina Dostojevski je stanovao na uglu Stolarske uličice (*Stoljarnyj pereulok*) i Male građanske ulice (*Malaja Meščanskaja ulica*), nedaleko od Sijenskog trga (*Sennaja ploščad'*), a upravo je ondje smjestio i Raskoljnikovljevu sobicu. Uvjeti života na Sijenskom području bili su užasni. Tržnica na trgu bila je jedna od najneurednijih i najpretrpanijih u gradu, okružena zagađenim kanalima, te je kao takva pogodovala širenju zaraznih bolesti poput kolere. To je područje imalo i najveću gustoću naseljenosti – 247 stanovnika po kući, što znači da je svaki kutak bio iznajmljen (Lindenmeyr 38). Takve uvjete uzrokovala je brza i neplanirana ekspanzija stanovništva 1860-ih godina do koje je došlo nakon oslobođenja kmetova. Slobodni seljaci pohrlili su u glavni grad u potrazi za poslom u industrijama koje su se ondje ubrzano razvijale. Već loša peterburška infrastruktura nije mogla izdržati takav pritisak, što se u prvom redu odrazilo na vodoopskrbu te na zdravstvene i higijenske uvjete, a u peterburškim se tiskovinama „naveliko pisalo o bolestima, nezaposlenosti, kriminalu, prostituciji i pijanstvu“ (38). Što se Sijenskog trga tiče, to je bilo jedino mjesto u gradu gdje policija nije zahtijevala „vanjsku pristojnost“, a vlast je 1865. godine osnovala povjerenstvo koje je bilo zaduženo da istraži to osiromašeno i bolestima zahvaćeno područje (39). Sve te uvjete s kojima je bio izvrsno upoznat Dostojevski je vrlo vješto iskoristio u *Zločinu i kazni*:

Tako je bijedno bio odjeven, da bi se drugi čovjek, čak i naviknut, ustručavao, da po bijelu danu izlazi na ulicu u takvim dronjcima. Uostalom, ova je gradska četvrt bila takva, da je tu bilo teško nekoga začuditi odjećom. Sjennaja ploščad (Sijenski trg) u

blizini, silesija poznatih krčmi, i ponajviše cehovsko, zanatlijsko stanovništvo, zbijeno po tim središnjim peterburškim ulicama i uličicama, zašarene ponekad opću panoramu takvim likovima, da bi gdjekad pri susretu s nekom spodobom bilo neobično i začuditi se. (Dostojevski 4)

Krčmi je na području Sijenskog trga u vremenu kada je Dostojevski ondje živio bilo osamnaest i bile su smještene u šesnaest kuća (Lindenmeyr 39), što se u romanu pojavljuje kao „[o]duran zadah iz krčmi, kojih baš u ovom dijelu grada ima sva sila, i pijanci, koje je svaki čas sretao, iako bijaše radno vrijeme“ što sve skupa stvara „gadan i tužan kolorit slike“ (Dostojevski 4). Dostojevski takvu okolinu ne koristi samo kao pozadinu fabule, već ona izravno utječe na misli i djela likova, u prvom redu Raskoljnikova, pa se tako „otkrivaju urbana stvarnost i Raskoljnikovljevo stanje duha“, a sam lokalitet „potiče na razmišljanje i postavlja pitanja“ (Lindenmeyr 39). To ponajviše dolazi do izražaja kada Raskoljnikov dan prije ubojstva odlazi na Vasiljevski i Petrovski otok, gdje zaspi i sanja kako seljaci ubijaju kobilu. Budi se s namjerom odustajanja od plana o ubojstvu te moli Boga da mu pokaže put. Vraćajući se kući, ne bira najkraći put, već ide prema Sijenskom trgu gdje od Lizavete dobiva informacije koje će mu pomoći u počinjenju zločina (46).

Iako Dostojevski u romanu ne koristi uvijek pune oblike toponima, već samo prvo ili zadnjih nekoliko slova (na primjer: „u S-skoj uličici“, „prema K-nu mostu“ [Dostojevski 3]“ „preko V-skog prospekta“ [24], „[z]akrene u -sku ulicu“ [298]), na temelju drugih stvarnih mjesta čije nazive koristi, kao što su rijeke Neva i Mala Neva te Petrovski i Vasiljevski otoci, odnosno na temelju učinjenih rekonstrukcija danas je poznato gdje je Dostojevski smjestio likovi i kuda su se oni kretali (Belknap 169, 174). Kako su u pitanju stvarne ulice, zgrade i kuće; danas jedna kuća u Peterburgu nosi naziv „Kuća Raskoljnikova“. Usto je u Peterburgu moguće obići lokacije iz *Zločina i kazne* u sklopu turističkih tura, a taj dio grada često se naziva i „Peterburg Dostojevskoga“ („Peterburg Dostoevskogo“). Fabula se najvećim dijelom odvija u Admiraltetskom okrugu (*Admiraltejskij rajon*) Sankt-Peterburga, omeđenom rijekom Nevom na sjeverozapadu te isprekidanom rijekom Fontankom na jugu. Ondje se nalazi i trg s katedralom sv. Izaka (*Isaakievskij Sobor*), završenom 1858. godine te poznatoj po velikoj zlatnoj kupoli. Oko trga su se nalazile impozantne građevine, a među njima i zgrada Senata, koju Lužin više puta spominje u kontekstu svojih „poslova“ (Dostojevski 85, 127, Belknap 170) te bulevar na kojem Raskoljnikov pokušava spasiti djevojku od napastovanja (Dostojevski 28-29, Belknap 170). Od katedrale sv. Izaka pruža se i Voznesenski prospekt (*Voznesenskij prospekt*) („A udari pravcem prema Vasiljevskom

otoku preko V-skog prospekta“ [Dostojevski 24]), te je opisan i pogled koji Raskoljnikova uvijek iznova zadivljuje kad prelazi Nikolaevski most (*Nikolaevskij most*, danas pod nazivom *Blagoveščenskij most*), koji Vasiljevski otok spaja s Admiraltetskim okrugom: „Nebo je bilo bez oblačića, a voda skoro modra, što je na Njevi rijetkost. Trulo saborne crkve, koje odnikud nije ljepše, nego kad ga gledaš odavde s mosta, dvadesetak koračaja od kapele, sjajem se sijalo, a kroz čisti se je zrak mogao jasno razabrati svaki njen ukras“ (Dostojevski 66-67). Međutim, veliki arhitektonski i urbanistički planovi Petra I. za Admiraltetski okrug, koji je predstavljao političko i društveno središte glavnog grada i carstva, pokvareni su naglim priljevom stanovništva (Lindenmeyr 40) pa se „na udaljenosti od dvadeset minuta hoda, stroga i strukturirana ljepota ovog grada sudarala se s okrutnim, smrdljivim sirotinjskim četvrtima, posebno jadnim po ljetnoj vrućini“. Društveno središte bio je upravo Sijenski trg, ali i trgovačko jer se osim sijena za konje na njemu mogla kupiti najpovoljnija hrana i piće. Likovi romana stanuju u blizini, a Marmeladov u pijanstvu spava na teglenici za sijeno (Belknap 172).⁸ Spominju se i Tairova uličica (*Tairov pereulok*, danas *Pereulok Brin'ko*), gdje Raskoljnikov razgovara s prostitutkama, beskrajni -oj prospekt, odnosno Boljšoj prospekt (*Bol'šoj prospekt*) po kojem šeće Svidrigajlov (294), most Tučkov (*Tučkov most*), dok je most K – most Kokuškin (*Kokuškin most*) (Belknap 174). Put od ukupno sedamsto trideset koraka koji vodi od Raskoljnikovljeve sobice na broju 19 u Stolarskoj ulici do stana Aljone Ivanovne, prema Ganni Bograd, odgovarao bi adresi Srednja Podjačeskaja ulica 63 (*Srednjaja Podjačeskaja ulica*) koja se također nalazi u Admiraltetskom okrugu. Stanovi Sonje i Svidrigajlova tada bi pripadali zgradi na Ekaterinskom kanalu, nedaleko od Male građanske ulice, na kućnom broju 73 (Belknap 174).

Gostionica „Palais de Cristal“, odnosno „Kristalni dvorac“ ili „Kristalna palača“ pripadala bi Vjazemskom manastiru (*Vjazemskaja lavra*), bloku stanova u vlasništvu kneza Aleksandra Egoroviča Vjazemskog, koji su zapravo bili primjer nečistoće i u smislu uvjeta vrlo daleko od uvjeta u manastiru (Lindenmeyr 40). Kako bi od zgrada i stanova izvukao najveću moguću korist, knez Vjazemski iznajmljivao je dijelove objekata koji su korišteni kao jeftine krčme, prenoćišta pa čak i javne kuće. Uz to, ondje su stanovali sumnjivi ljudi koji su se bavili kriminalnim radnjama (Šubina n. pag.). Naziv je preuzet od građevine izgrađene od željeza i stakla, koja je služila kao prostor za izložbe industrijskih postignuća, proizvoda i

⁸Vezano uz konje, siromašni su se ljudi namjerno bacali pod kočije kako bi dobili invalidsku pripomoć, o čemu su pisale i peterburške novine (Dostojevski 66). U *Zločinu i kazni* to je vidljivo dva puta; prvi puta kada Raskoljnikova kočijaš ošine korbačem po leđima jer mu je „skoro zapao pod konje“ (66) te drugi put kada Marmeladova pregaze konji, od čega on ubrzo i umre (103-109).

umjetnina u Londonu od 1851. do 1936. godine (Young 176). Osim što Raskoljnikov u „Kristalnoj palači“ čita o ubojstvu koje je počinio, na putu do nje susreće prostitutke i pijance, prolazi pored javnih kuća i krčmi pa se tako palaču povezuje s porocima siromaštva, odnosno suprotstavljena je „navodni racionalni poredak koji predstavlja palača, a koji hvale radikali, pretvara se u prostor društvenog nereda“ (183). U religioznom smislu, „Kristalna palača“ povezivala se sa značenjem simbola „Novog Jeruzalema“⁹ preuzetim iz „Knjige Otkrivenja“, a s „Novim Jeruzalemom“ uspoređivan je i Sankt-Peterburg (Young 181, Frank 2010, 836). U jednom od razgovora s Porfirijem Petrovičem, Raskoljnikov tvrdi da kod njega „imaju svi jednako pravo, i *vive la guerre éternelle*, dok ne nastane Novi Jeruzalem, razumije se! – Vi dakle ipak vjerujete u Novi Jeruzalem? – Vjerujem, – odgovori Raskoljnikov čvrsto (...)“ (Dostojevski 152).

O realizmu Dostojevskog pisala je i njegova supruga, Anna Grigorjevna, te navela kako su šetali po lokacijama iz njegovih romana. Tako ju je na početku braka „uveo u dvorište jedne kuće i pokazao mi kamen ispod kojeg je njegov Raskoljnikov sakrio stvari ukradene od starice“ (Lihačev 6), a za koje je junak Sonji rekao da je te „neke zaponke i lančice“ ostavio „u nečijem dvorištu na V-skombrospektu“ pod kamenom“ (Dostojevski 242). Uzevši u obzir sve rečeno, možemo zaključiti kako „[z]a Dostojevskog Peterburg nije bio samo mjesto za život, rad i mjesto zbivanja njegovih romana, već književni instrument“ kojeg je vješto koristio. Puškin i Gogolj, ali i drugi pisci, arhitekti i umjetnici „izgradili su 'umjetni grad' prepun emocionalnog značenja, a Dostojevski je tome nadodao značenja“ te sve zajedno iskoristio za upravljanje našim osjećajima (Belknap 175). Primjerom Raskoljnikova Dostojevski je veoma uspješno pokazao kako grad ima izravan utjecaj na naše ideje, planove, motive i djela (Lindenmeyr 47).

⁹ Novi Jeruzalem je „metafora za Kraljevstvo Božje koje nastupa kao spas poslije apokaliptičnih katastrofa; ranokršćanska metafora za novu Crkvu“ („Jeruzalem“).

5. Odnos Dostojevskog prema sudskim slučajevima i novinskim člancima

Sredinom 19. stoljeća novine i časopisi su bili jedini izvor vijesti, način informiranja o novim književnim djelima, idejama i filozofskim pravcima u svijetu, a za pisce su bile središte oko kojeg su oblikovali društveni i književni identitet (Hudspith 280). Dostojevskog je zanimalo sve, čak i ono što se činilo trivijalnim, a osim što je preko novina i časopisa pratio događaje u Rusiji i u svijetu te aktualnu književnost, u njima je objavljivao kao što je, znamo, činio i Raskolnikov. Šezdesetih godina uređivao je listove *Vrijeme* i *Epoha*, ali i njihov sadržaj koristio kao materijal za književnost pa se *Zločin i kazna* može smatrati „književnim tekstom koji je nastao u novom kontekstu”, kontekstu u kojemu su novine stekle veoma značajnu ulogu“ (Tucker 446).

Dostojevski je novinarstvo cijenio zbog njegove mogućnosti izvlačenja „vječnog iz kratkotrajnog“ te višeglasja koje je proizlazilo iz različitih stavova pisaca, kritičara i čitatelja, a prirodno je odgovaralo piščevoj kreativnoj metodi u kojoj su se fikcija i faksija međusobno nadopunjavale (Hudspith 280). U pismu Nikolaju Strahovu 1869. godine se žalio kako ruski pisci puštaju da ih mimoide stvarnost iz novinskih članaka (Jackson 2013, 251) što nikako nije bio njegov slučaj jer je u *Zločinu i kazni*, ali i u drugim naslovima, upotrijebio brojne popularne teme iz tadašnjeg tiska. Tako će, osim ranije spomenutih novinskih tema o potrebi izgradnje fontana o kojima su pisali *Peterburgskij listok*, *Russkij invalid* i *Golos* (Lindenmeyr 41), o siromasima koju se namjerno bacali pod kotače kočije (Dostojevski 66) te bolestima, nezaposlenosti, kriminalu, prostituciji i pijanstvu o kojima se raspravljalo u suvremenom tisku glavnog grada (Lindenmeyr 38), Dostojevski spomenuti i stvarnog poduzetnika Ivana Ivanoviča Islera te djecu Bartolu i Maksima koju su nazivali Aztecima, a koja su nastupala u Peterburgu u ljeto 1865. godine, kao i požare koji su se iste godine zaredali.

Raskolnikov sjedne i stane tražiti: „Isler – Isler – Azteki – Azteki – Isler – Bartola – Maksimo – Azteki – Isler... Pi! Đavo te! A, evo piše: srušila se niz stube – građanin izgorio od rakije – požar na Pjescima – požar na Peterburškoj – opet požar na Peterburškoj – Isler – Isler – Isler – Maksimo... A evo...” (Dostojevski 93)

Na taj su način i za sasvim sporedne događaje, kao što su oni na koje Raskolnikov nailazi dok traži vijest o ubojstvu koje je sam počinio, iskorišteni stvarni događaji i osobe iz tadašnjeg tiska. Iz ruskog tiska Dostojevski saznaje i o trihini i bolesti trihineloziji koje koristi u posljednjem junakovom snu. Iako je bolest otkrivena pet godina ranije, to jest 1860. godine, u vrijeme pisanja *Zločina i kazne* u tisku se još uvijek često raspravljalo o njoj i njenom

iznenadnom pojavljivanju među stanovništvom (Shaw 139). Za potrebe razgovora Zamjotova i Raskolnikova Dostojevski će iskoristiti vijest iz 1865. godine objavljenu u „*Moskovskim Vjedomostima*, da su u Moskvi uhvatili cijelu četvu krivotvoritelja novaca. Bila ih je čitava družina. Krivotvorili banke!“ (Dostojevski 95). O istoj temi razgovarat će i Zamjotov, Lužin, Raskolnikov i Razumihin, to jest „kako je bivši student na cesti orobio poštu; eno ljudi, odličnih po društvenom položaju, krivotvore novce; eno u Moskvi hvataju cijelu družbu, koja je krivotvorila zadužnice posljednjega zajma s lutrijom, – među glavnim je učesnicima i jedan lektor opće svjetske historije (...)“ (88). Dostojevski će u romanu upotrijebiti i stvarnu vijest o vlastelinu Kozljanovu s kraja 1860. godine. Pretukao je građanku iz Rige, nakon čega su *Vrijeme*, časopis Dostojevskog, napale reakcionarne novine *Sjeverna pčela*, koje su branile vlastelina: „A zbilja, ne sjećate li se vi, Rodione Romanoviču, kako su prije nekoliko godina, još za vrijeme blagotvorne javnosti, osramotili kod nas pred cijelim narodom i u cijeloj literaturi jednog plemića, – zaboravio sam mu prezime! – a on je izmlatio u vagonu neku Njemicu, sjećate se?“ (65).

Dostojevski je o zločinima saznavao i direktno sa suđenja koja je i posjećivao. Želeći svijet oko sebe prikazati onakvim kakav jest, istraživanje je prevladalo druge načine dolaska do inspiracije, to jest građu je prikupljao u neposrednoj okolini i svijetu koji je najbolje poznao. Rad sudova, suđenje, načini kažnjavanja i zatvori jako su ga zanimali, a posebne je nade polagao u reformu sudstva, u koju se naposljetku najviše razočarao jer nije donijela bitnije promjene, odnosno zadržana je stara inertnost sudova. Takozvane „nove sudove“, aktualne 1860-ih u Rusiji, spomenut će Porfirij Petrovič u kontekstu kazne za Mikolku, ali također na vrlo skeptičan način: „Sudit će! Tko je i kriv! Da vidimo, što će reći novi sudovi! Oh, dao bog!“ (Dostojevski 266). Nezadovoljstvo Dostojevskog sucima i sudovima vidljivo je iz drugih njegovih ostvarenja u kojima ih izruguje (Wortman 15-21, Holland 291). Dokaz autorovog interesa za sudove vidljiv je i u uredničkoj bilješki objavljenoj u *Vremenu* kojom se čitatelje obavještava da će časopis sadržavati izvještaje o kaznenim postupcima.

Razmišljamo o tome da zabavimo čitatelje tako da povremeno objavimo izvještaje s poznatih kaznenih postupaka. Osim što su zanimljiviji od raznih romana, zato što osvjetljavaju mračne strane ljudske duše koje umjetnost ne voli dodirivati (a ako to i čine, čine to samo u prolazu, epizodno), čini nam se da će čitanje o takvim suđenjima biti korisno za ruskog čitatelja. U suđenju koje sada predstavljamo, bavit ćemo se osobnošću izvanrednog, tajanstvenog, užasnog i zanimljivog čovjeka. Niski instinkti i

slabost uslijed potrebe učinili su ga kriminalcem, ali on se usuđuje predstaviti žrtvom stoljeća. (Jackson 2013, 253)

Naposljetku, Dostojevski je i sam kao bivši politički osuđenik, isprva lažno osuđen na smrtu kaznu, a zatim u zadnji tren „pomilovan“ i poslan na teški rad u Sibir, iz vlastitih iskustava pisao o suđenju, osjećaju grižnje savjesti i pokajanja te odlasku na izdržavanje kazne, odnosno na teški rad.

6. Zaključak

Dostojevski je 1877. godine u ožujskom izdanju *Piščeva dnevnika (Dnevnik pisatelja)* napisao kako jako voli realizam u umjetnosti (Jackson 2013, 246), no o kakvom je realizmu riječ? Jan van der Eng taj realizam naziva sinkretizmom mističnog, simboličkog, simboličkog ili transcendentalnog, realizmom epileptičara, demonskim, fantastičnim, realizmom zadnjeg stupnja, alegoričkim te psihološkim realizmom (239). Takav širok spektar realiz(a)ma, odnosno sve ono stvarno što su obuhvaćali, morao je zahtijevati različite izvore. Pisac je, kako bi što vjernije prikazao stvarnost, koristio događaje iz vlastitog života; vlastita iskustva, političke i društvene događaje kojima je bio svjedok, znanstvena otkrića i popularne probleme toga vremena koje je pomno pratio, novinske članke koje je čitao, grad u kojemu je živio i njegove stanovnike te druga književna djela.

Dostojevski je u romanu *Zločin i kazna* vrlo aktualan, što je rezultat korištenja niza izvora do kojih je mogao doći, ponekad i istraživanja koja je poduzimao, isključivo kako bi što je vjernije moguće dočarao stvarnost, zaintrigirao čitatelja, ali i zbunio ga, natjerao da pita te da promišlja o pročitanoj. Njegova književnost može se u potpunosti shvatiti tek kada se u obzir uzmu politički, društveni i religiozni kontekst nastanka. U fabulu usađuje i svoja temeljna uvjerenja, ali ideje likova su raznolike i samostalne. Na razna uvjerenja likova možemo gledati više kao na prezentaciju opcija jer se s ideološkim postulatima svoga vremena, koje prikazuje putem likova, odnosno koja su dio njihove osobnosti, često nije slagao. To vidimo i na primjeru teme postojanja i nepostojanja Boga. Pisac nudi dva suprotna stava, a na čitatelju je da odluči u što vjeruje.

Kada je riječ o Sankt-Peterburgu i njegovim stanovnicima, Dostojevski je pisao o svim slojevima društva; siromašnim studentima, osiromašenim činovnicima, udovicama, prostitutkama i pijancima. Pritom njegovi junaci proživljavaju situacije tipične za kategoriju stvarnih ljudi kojoj pripadaju. To je vidljivo i po načinu smještanja junaka u njihove životne prostore. Student Raskolnikov, krojač Kapernaum i prostitutka Sonja smješteni su u potkrovlje, u sobice, sukladno tadašnjim pravilima stanovanja uvjetovanim društvenim statusom. Udovica Puljherija Aleksandrovna i njena kćer Dunja, ostavši bez muškog hranitelja obitelji, mogu prihvaćati tek slabije plaćene poslove kojima će zadržati dobar glas, dok se studenti Raskolnikov i Razumihin mogu izdržavati instrukcijama ili tada sve traženijim prevođenjem. Tuđa književnost, poput one njegovih uzora, Puškina i Gogolja, poticala je u Dostojevskom umjetnički refleksi, dok su tekstovi njegovih oponenta,

Černiševskog i Pisareva, poticali reakciju i kritiku, ali oba tipa utjecaja vješto kombinira i sjedinjuje. Pomnijim proučavanjem *Zločina i kazne* vidljivo je snažno ispreplitanje mnogobrojnih utjecaja i elemenata i to na najkreativnije moguće načine. Najbolji primjer toga je „Kristalna palača“, stvarna građevina u Londonu koja je služila kao izložbeni prostor, a koju Černiševski preuzima kao simbol idealnog. Dostojevski mu se u romanu izruguje dajući naziv „Kristalna palača“ gostionici i smještajući je u prostor stvarnog Vjazemskog manastira – u svakom smislu prljavog mjesta. Suprotstavljanjem ideala utopista tim slikama bijede i poroka odbacuje ljepotu i idealnost „Kristalne palače“, odnosno daje suptilnu kritiku dobro uklopljenu u ostatak romana.

Na nastanak *Zločina i kazne* snažno je utjecao i razvoj psihologije u drugoj polovini 19. stoljeća, kada ona napokon postaje samostalna znanost. U prvom je to redu vidljivo prilikom detaljnih opisa onoga što proživljava i što osjeća Raskolnikov nakon počinjenih ubojstava, zbog čega se roman često smatra i pretečom psihološkog romana. Prije Dostojevskog i *Zločina i kazne* nitko se tako detaljno nije pozabavio mentalnim i emocionalnim stanjem likova, zbog čega je roman u vrijeme izlaska smatran revolucionarnim. Ipak, u ovom radu obrađen je samo jedan dio utjecaja na Dostojevskog te njegovih uporišta u stvarnim događajima. Preostali utjecaji odnose se ponajprije na religijske, odnosno biblijske simbole, na simboliku odjeće te na folklor.

U jednom od odgovora Dobroľubovu, raspravi pod nazivom *G-n –bov i vopros ob iskusstve*, Dostojevski piše da činjenice mogu biti pred nama, da ih možemo stalno iznova gledati, a da ne steknemo dojam kakav bi stekli da nam netko drugi, na svoj način, ukaže na njih. Upravo se na taj način prepoznaje talent, posebna osoba, umjetnik jer on može običnoj činjenici dati poseban oblik tako što nas prisiljava da gledamo stvarnost u obliku koji joj daje.

Umjetnik ne preslikava stvarnost (običan promatrač stotinu puta izvodi ovaj, u osnovi neprihvatljiv čin) nego djeluje na stvarnost, „objašnjava“ je kroz oblikovanje koje joj daje, kroz oblik, on nam daje jedinstveni „dojam“ o tome. Umjetnička snaga kojom nas umjetnik prisiljava da gledamo stvarnost boravi u obliku koji on stvarnosti daje. (Jackson 2013, 240)

Dok običan promatrač vidi prividnu, svakodnevnu stvarnost, umjetnik opaža sve bogatstvo i složenost. „U realizmu samom nema istine“, zapisao je 1875. godine u bilježnicu ponukan čitanjem *Trbuha Pariza* Émilea Zole (246). Talent i umjetnika Dostojevskog prepoznamo i danas, više od sto pedeset godina od prvog izlaska romana *Zločin i kazna*, koji je i dalje

popularan, aktualan i zanimljiv, jer je Dostojevski, između ostalog, činjenice pokazao na svoj način. Za njega je realizam pisanje o onome što se najbolje poznaje, o vlastitoj sredini, uz dodatak elemenata fantastike.

7. Bibliografija

Izvori:

Dostoevskij, F. M. *Polnoe sobranie sočinenij v tridcati tomah. Tom dvadcat' vos'moj, kniga pervaja. Pis'ma 1832-1859.* „Nauka“ (Leningradskoe otdelenie“), 1985.

Dostoevskij, Fedor Mihajlovič. *Prestuplenie i nakazanie.* ImWerden Verlag, 2007.

Dostojevski, Fjodor Mihajlovič. *Zločin i kazna.* Prev. Iso Velikanović.
<https://lektire.skole.hr/knjige/fjodor-m-dostojevski/zlocin-i-kazna/zlocin-i-kazna>.

Literatura:

Apollonio, Carol. „Dostoevsky: translator and translated.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 236-243.

Beck, Karin. „Foreign languages.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 258-263.

Belknap, Robert L. „St. Petersburg.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 168-175.

Chances, Ellen. „Dostoevsky's journalism and fiction.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 272-279

Engel, Barbara. „The 'woman question', women's work, women's options.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press 2015, pp. 58-65

Frank, Joseph. *Dostoevsky: A Writer in His Time.* Princeton University Press, 2010.

Frank, Joseph. *Dostoevsky: The Seeds of Revolt, 1821-1849.* Princeton University Press, 1976.

Frank, Joseph. *Dostoevsky: The Stir of Liberation, 1860-1865.* Princeton University Press, 1986.

Frede, Victoria. *Doubt, Atheism, and the Nineteenth-Century Russian Intelligentsia.* The University of Wisconsin Press, 2011.

Frolov, Vladimir. „Usad'ba Dostoevskih.“ *Dostojanie*, <https://dostoyanie.info/moskovskaya-oblast/usadba-dostoevskix/>.

- Lihačev, D. S. „V poiskah vyraženiija real'nogo.“ *Dostoevskij. Materialy i issledovanija. T. 1.*, uredio G. M. Fridlender, „Nauka“ (Leningradskoe otdelenie), 1974, pp. 5-13.
- Geraci, Robert. „Islam.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 209-220.
- Holland, Kate. „Dostoevsky's journalism in the 1870s.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 288-294.
- Hudspith, Susan. „Dostoevsky's journalism in the 1860s.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 280-287.
- Hughes, John R. „Dictator Perpetuus: Julius Caesar – did he have seizures? If so, what was the etiology?“ *Epilepsy & Behavior*, 2004, pp. 756-764.
- Hughes, John R. „Emperor Napoleon Bonaparte: did he have seizures? Psychogenic or epileptic or both?“ *Epilepsy & Behavior*, 2003, pp. 793-796.
- Jackson, Robert L. „Napoleon in Russian Literature.“ *Yale French Studies*, No. 26, 1960, pp. 106-118, *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/2929230>.
- Jackson, Robert Louise. *Close Encounters: Essays on Russian Literature*. Academic Studies Press, 2013.
- „Jeruzalem“. *Hrvatski jezični portal*,
http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=fVZhUBk%3D&keyword=Jeruzalem.
- Klioutchkine, Konstantine. „Modern print culture.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 221-228.
- Knapp, Lisa. „Realism.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 229-235.
- Landwehr, Margarete. „Introduction: Literature and the Visual Arts: Questions of Influence and Intertextuality.“ *College Literature*, Vol. 29, No. 3, 2002, pp. 1-16. *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/25112655>.
- Lindenmeyr, Adele. „Raskolnikov's City and the Napoleonic Plan.“ *Slavic Review*, Vol. 35, No. 1, 1976, pp. 37-47. *JSTOR*, <http://www.jstor.com/stable/2494819>.
- Lounsbery, Anne. „Symbolic geography.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 159-167.

- Maiorova, Olga i Martinsen, Deborah. „Introduction: the many worlds of Dostoevsky.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 1-8.
- Maiorova, Olga. „Empire.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 86-97.
- Martin, Elaine. „Intertextuality: An Introduction.“ *The Comparist*, Vol. 35, 2011, pp. 148-151. *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/26237266>.
- Martinez Alfaro, Maria Jesus. „Intertextuality: Origins and Development of the Concept.“ *Atlantis*, Vol. 18, No. 1-2, 1996, pp. 268-285. *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/41054827>.
- Medzhibovskaya, Inessa. „Education.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 106-113.
- Meisel, Maude. „Theater.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 264-271.
- Morrissey, Susan. „Suicide.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 131-138.
- Mortimer, Ruth. „Four Dreams in *Crime and Punishment*.“ *Readings on Fyodor Dostoyevsky*, uredila Tamara Johnson, Greenheaven Press, 1998, pp. 66-74.
- Offord, Derek. „Dostoevskii and the intelligentsia.“ *The Cambridge Companion to Dostoevskii*, uredio William J. Leatherbarrow, Cambridge University Press, 2004, pp. 111-130.
- Offord, Derek. „Nihilism and terrorism.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 48-57.
- Paert, Irina. „Religious dissent.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 194-201.
- Paine, Jonathan. „The economy and the print market.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 66-76.
- Paris, Bernard J. *Dostoevsky's Greatest Characters: A New Approach to "Notes from Underground," Crime and Punishment, and The Brothers Karamazov*. New York, Palgrave Macmillan, 2008.

- Pesenson, Michael A. „Napoleon Bonaparte and Apocalyptic Discourse in Early Nineteenth-Century Russia.“ *The Russian Review*, Vol. 65, No. 3, 2006, pp. 373-392, *JSTOR*, <http://www.jstor.com/stable/3877301>.
- „Peterburg Dostoevskogo.“ *Tonkosti turizma*, 2020.,
https://tonkosti.ru/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%83%D1%80%D0%B3_%D0%94%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE.
- Sumin, Anton. „Počemu vo mnogih proizvedenijah Dostoevskogo javstvenno prosležiivaetsja 'rjazanskij akcent'?.“ *Istorija, kul'tura i tradicii Rjazanskogo kraja*, 12. 11. 2008. <https://62info.ru/history/node/3604>.
- „Radišček, Aleksandr Nikolajevič.“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020.,
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51512>.
- Scanlan, James P. „Socialism, utopia and myth.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 39-47.
- Šubina, Tat'jana. „Sennaja ploščad', 6: dom s kriminal'nym prošlym.“ *gdeéotdom.ru*, <https://spb.gdeetotdom.ru/articles/1871653-2012-08-29-sennaya-ploschad-dom-s-kriminalnyim-proshlyim/>.
- Shaw, J. Thomas. „Raskol'nikov's Dreams.“ *The Slavic and East European Journal*, Vol. 17, No. 2, 1973, pp. 131-145. *JSTOR*, <https://www.jstor.org/stable/306102>.
- Snyman, Gerrie. „Who is speaking? Intertextuality and textual influence.“ *Neotestamentica*, Vol. 30, No. 2, 1996, pp. 427-449. *JSTOR*, <http://www.jstor.com/stable/43048274>.
- Tucker, Janet. „Dostoevsky's 'Crime and Punishment': Stopping History's Clock.“ *Russian History*, Vol. 36, No. 3, 2009, pp. 443-453. *JSTOR*,
<http://www.jstor.com/stable/24664577>.
- Wortman, Richard. „The Great Reforms and the new courts.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 13-21.
- Young, Sarah J. „The Crystal Palace.“ *Dostoevsky in Context*, uredile Olga Maiorova i Deborah Martinsen, Cambridge University Press, 2015, pp. 176-186.

Sažetak

Autobiografski i dokumentarni elementi u romanu *Zločin i kazna* F. M. Dostojevskog

U ovom diplomskom radu uspoređuju se stvarni događaji, osobe i pojave iz života Fjodora Mihajloviča Dostojevskog sa sadržajem njegovog romana *Zločin i kazna* (*Prestuplenie i nakazanie*, 1866.). Prvo poglavlje rada donosi opći povijesni i društveni kontekst 19. stoljeća, koji je utjecao na Dostojevskog te na taj način neposredno utjecao i na *Zločin i kaznu* – roman koji se ne može u potpunosti shvatiti dok se u obzir ne uzmu politički, društveni i religiozni događaji razdoblja njegova nastanka. Preostala poglavlja rada donose prikaz konkretnih stvarnih događaja iz života Dostojevskog, zatim elemente intertekstualnosti, Sankt-Peterburga te sudskih slučajeva i novinskih članaka koji su korišteni u romanu. Iako je Dostojevski na početku karijere poricao da koristi elemente iz vlastitog života i neposredne okoline, u kasnijim, zrelijim razdobljima karijere vrlo je otvoreno govorio i pisao o važnosti pisanja o onome što pisac najbolje poznaje. Svoj realizam Dostojevski je opisao kao „pravi, još dublji realizam“ jer je stvarnim događajima dodavao i elemente fantastike.

Ključne riječi: Fjodor Mihajlovič Dostojevski, *Zločin i kazna*, autobiografski elementi, dokumentarni elementi

Abstract

Autobiographical and documentary elements in the novel *Crime and Punishment* by F. M. Dostoevsky

The topic of this diploma thesis is comparison of real events, persons and phenomena from the life of Fyodor Mikhailovich Dostoevsky with the content of his novel *Crime and Punishment* (*Prestuplenie i nakazanie*, 1866). The first chapter provides the general historical and social context of the 19th century, which affected Dostoevsky and thus directly *Crime and Punishment* – a novel that cannot be fully understood until political, social and religious

events of the period are taken into account. The remaining chapters of the diploma thesis provide an overview of real concrete events from Dostoevsky's life, elements of intertextuality, St. Petersburg, court cases and newspaper articles used in the novel. Although Dostoevsky, at the beginning of his career, denied that he used elements from his own life and immediate surroundings, in later, more mature periods of his career, he very openly spoke and wrote about the importance of writing about what the writer knows best. Dostoevsky described his realism as "real, even deeper realism" because he added elements of fiction to real-life events.

Keywords: Fyodor Dostoevsky, *Crime and Punishment*, autobiographical elements, documentary elements

Резюме

Автобиографические и документальные элементы в романе «Преступление и наказание» Ф. М. Достоевского

Темой данной дипломной работы является сравнение реальных событий, людей и явлений из жизни Федора Михайловича Достоевского с содержанием его романа «Преступление и наказание» (1866). Первая глава дипломной работы представляет общую историческую и социально-экономическую обстановку 19 века, в которой жил Достоевский и которая, таким образом, повлияла на «Преступление и наказание» – роман, который невозможно полностью понять, пока не будут приняты во внимание политические, социальные и религиозные события периода его возникновения. В остальных главах работы дается обзор конкретных событий из жизни Достоевского, а также элементы интертекстуальности, касающиеся Санкт-Петербурга, судебных дел и газетных статей, использованных в романе. Хотя Достоевский в начале своей карьеры отрицал, что он использовал факты из собственной жизни и событий его ближайшего окружения, в более поздние, более зрелые периоды своей карьеры он достаточно открыто заявлял о важности написания о том, что автор знает лучше всего.

Достоевский описывал свой реалистический стиль как «настоящий, еще более глубокий реализм», потому что он добавлял фантастические элементы к реальным событиям.

Ключевые слова: Федор Михайлович Достоевский, «Преступление и наказание», автобиографические элементы, документальные элементы.